

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051:37.041

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Макарчук Вікторія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1383-121X

У статті розкрито зміст та особливості формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи. Досліджено формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи як сучасну педагогічну проблему. Представлено результати наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних учених, що обґрунтовують різні підходи до визначення сутності понять «самоосвіта», «самоосвітня компетентність». Здійснено аналіз теоретико-методологічних аспектів формування самоосвітньої компетентності студентів. Обґрунтовано, що самоосвітня діяльність виступає складовою професійної компетентності фахівців. Визначено основні характерні ознаки самоосвіти та структуру самоосвітньої компетентності. Доведено, що формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи доцільно розглядати крізь призму психолого-педагогічної та методичної готовності до професійної діяльності.

Ключові слова: самоосвіта, компетентність, самоосвітня компетентність, самовиховання, особливість, структурний компонент, майбутній учитель початкової школи, професійний саморозвиток, компетентнісний підхід, формування.

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF SELF-ASSESSED COMPETENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Makarchuk Viktoriia, PhD in Pedagogical Sciences, Assistant Professor of Educational Technologies and Pedagogical Creativity Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-1383-121X

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

The article reveals the content and peculiarities of self-educational competence formation of future primary school teachers. The formation of self-educational competence of future primary school teachers as a modern pedagogical problem is investigated. The results of scientific studies of domestic and foreign scientists are presented, which substantiate various approaches to determining the essence of the concepts of "self-education", "self-educational competence".

The analysis of theoretical and methodological aspects of the formation of self-educational competence of students is made. It is proved that self-educational activity is a component of the professional competence of specialists. It is proved that self-education, as a focused cognitive activity is aimed at improving the special psychological, pedagogical and methodological training, is the basis of the self-

educational competence of a future elementary school teacher. The main characteristic features of self-education and the structure of self-educational competence are determined. It is proved that the formation of self-educational competence of future primary school teachers must be considered through the presence of psychological, pedagogical and methodological readiness.

Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, we determine the self-educational competence of future primary school teachers as a multidimensional problem, considering it from the perspective of the concept of personality-oriented technology and acquires special significance in the context of recognizing fundamentally new requirements for the professional training of a new generation of teachers.

Keywords: *self-education, competence, self-educational competence, self-education, peculiarities, structural component, future primary school teacher, professional self-development, competency-based approach, formation.*

Нині, в умовах динамічних змін, що відбуваються в сучасному освітньому просторі, з розвитком теорії і практики особистісно-орієнтованого навчання особливого значення набуває фахова підготовка здобувачів вищої педагогічної освіти. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема неперервного професійного саморозвитку, самовиховання й самовдосконалення у підготовці вчителя нової генерації, що має забезпечуватися наявністю високого рівня сформованості самоосвітньої компетентності як запоруки успішної професійної діяльності майбутнього вчителя початкової школи.

Концептуальні положення щодо самоосвітньої діяльності визначено в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту»; у «Національній стратегії розвитку освіти України», «Концепції загальної середньої освіти», «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти», «Критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти», «Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні».

Так, у «Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті» зазначено про необхідність формування потреби та здатності особистості до самоосвіти [6].

Теоретичні основи самоосвітньої діяльності підростаючого покоління були започатковані видатними мислителями минулого: Ж.-Ж. Руссо, Я. А. Коменським, Д. Локком, А. Дістервегом, К. Ушинським, В. Сухомлинським та іншими.

Дослідження проблем формування самоосвітньої діяльності майбутніх педагогів вказують на те, що окремі питання були предметом уваги таких учених, як: С. Гончаренко, О. Кисельова, О. Ракітіна, Н. Житеньова, О. Малихін, В. Шепель, В. Кремень, Н. Ладогубець, Е. Лузік, В. Луговий та інші.

Дослідженню проблеми, зокрема таких її аспектів, як формування самоосвітньої компетентності студентів розглянуто в роботах А. Бистрюкової, Н. Бібік, Н. Бухлової, В. Бондар, М. Вашуленко, П. Гусак; змістовий аспект поняття самоосвіти присвячені праці І. Колбаско, А. Маркова, П. Підкасистого, В. Радкевич, Б. Райського та інших; види, ознаки самоосвітньої діяльності проаналізовано в дослідженнях І. Зимньої, Н. Ничкало, М. Кузьміної, Л. Себало, Б. Райського, І. Шапошнікової та ін.

На підставі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури можемо констатувати, що особливості проблеми самоосвітньої діяльності у процесі формування самоосвітньої компетентності майбутнього вчителя початкової школи ще не були належно осмисленні та узагальненні.

Метою статті є опрацювання досліджень, що розкривають зміст і особливості формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Насамперед проаналізуємо дефініцію понять «самоосвіта» та «самоосвітня

компетентність».

В «Українському педагогічному словнику» розгорнуте трактування сутності досліджуваного явища «самоосвіта» – це «освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід’ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах і сприяє поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань» [3, с. 296].

Ми поділяємо думку Н. Бухлової [2], яка вважає, що самоосвіта є складовою частиною неперервної освіти і виступає інструментом періодичного підвищення кваліфікації спеціалістів та їх перепідготовки.

О. Бурлука пропонує розглядати дефініцію поняття самоосвіта в таких аспектах: «а) педагогічний, де самоосвіта розглядається як цілеспрямована самостійна діяльність людини з вибору тематики, часу і засобів роботи з метою придбання знань і обґрунтовуються оптимальні методики організації самоосвіти; б) бібліотекознавчий, пов’язаний з організацією самоосвітнього читання і аналізом читацьких інтересів; в) соціологічний, спрямований на виявлення соціальної обумовленості цього явища й аналізу поширеності і рівня інтенсивності самоосвітньої активності в різноманітних соціально-демографічних, соціально-професійних групах суспільства; г) праксеологічний, у рамках якого розглядається необхідність перекваліфікації спеціалістів, перспективи професійно-посадового росту за допомогою самоосвіти в умовах соціальних і економічних змін, що відбуваються в суспільному житті» [1, с. 8].

Отже, самоосвіту як педагогічний процес ми розглядаємо як складову частину неперервної освіти, як компонент самовизначення, саморозвитку, як процес цілеспрямованого самовдосконалення та розвитку пізнавальної активності особистості.

Теорія неперервної освіти визначає самоосвіту як складову поєднувану частину освіти, стрижень цілісної системи, що забезпечує її неперервність, ефективність, результативність і наступність протягом усього життя [7].

У межах дослідження постає необхідність виділити характерні ознаки самоосвіти як складника формування особистості. Так, варто звернути увагу на трактування дослідниками Г. Ключаревим, О. Кофановою, О. Пахомовою таких ознак самоосвіти: систематична навчальна діяльність, яка здійснюється під мінімальним педагогічним керівництвом або взагалі без керівництва з боку педагога, причому здійснення такої діяльності можливе поза межами закладу освіти; діяльність, яка пов’язана з комунікацією в найширшому сенсі та спрямована на отримання будь-яких нових знань (необов’язково наукових або тих, що затверджені програмою загальної освіти); самостійна діяльність, у процесі якої молодь сама вирішує, якою мірою поєднати власні переваги з вимогами та можливостями навколишнього середовища й оточення, довготривалі інтереси – з ситуативними, внутрішні фактори – з зовнішніми [4, с. 38–39].

Зважаючи на це, основними характерними ознаками самоосвітньої діяльності майбутніх учителів є: самостійний пошук, набуття професійних знань, умінь, навичок і формування відповідних компетентностей особистості; потреби, інтереси, вольові якості та висока мотивація студентів до пізнання та самовдосконалення; оволодіння досвідом професійної саморегуляції; систематичний характер професійного саморозвитку.

Проаналізувавши погляди вчених, у своєму дослідженні «самоосвіту» визначаємо як фактор саморозвитку; як безперервний процес цілеспрямованого і систематичного

становлення особистості над підвищенням своєї педагогічної майстерності; як процес пізнання; як професійну діяльність, спрямовану на вдосконалення фахової, психолого-педагогічної підготовки; як основу самоосвітньої компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

Проблема формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи була і залишається актуальною, про що свідчать результати численних наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених. Формування у майбутніх фахівців зазначеної компетентності доцільно розглядати крізь призму психологічної, педагогічної та методичної готовності до професійної діяльності.

Сьогодення, яке характеризується прогресом в усіх сферах діяльності людини, відповідно вимагає формування ключових компетентностей (політичних, комунікативних, персональних, соціально-інформаційних). На нашу думку, якраз самоосвіта, яка є складником професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, має потужний потенціал для формування цих компетентностей.

Так, значущим в аспекті дослідження є трактування компетентності науковця Г. Селевка, який наголошує, що це «інтегральна якість особистості, яка проявляється в її загальній здатності та готовності до діяльності, що ґрунтується на знаннях і досвіді, які набуті в процесі навчання і соціалізації та орієнтовані на самостійну й успішну участь у діяльності» [10, с. 139].

Вважаємо, що компетентність – це сукупність професійних якостей, які формуються під час здобуття системи предметно-наукових знань, умінь, навичок, способів самостійної діяльності, сприяють особистій самореалізації та набуваються у процесі професійної діяльності.

Цілком погоджуємося з думкою І. Родигіною про те, що «формування самоосвітньої компетентності – це стимулювання самоосвітньої діяльності, керування самостійною та самоосвітньою роботою, відслідковування динаміки розвитку, а також допомога у створенні та здійсненні програми самоосвіти, самореалізації суб'єктів навчального процесу» [9, с. 34–36].

Як перспективний напрям оновлення освіти в Україні, що відповідає сучасним вимогам, слід розглядати компетентнісний підхід у системі підготовки майбутніх учителів початкової школи. Упровадження компетентнісного підходу в освіті дозволяє поєднати цілі освітнього процесу та самоосвітню діяльність спеціаліста, перейти від відтворення знань до їх використання в умовах швидкоплинних вимог сьогодення, розвивати здібності до навчання впродовж усього життя.

Проблему вивчення компетентнісного підходу в системі підготовки майбутніх фахівців приділила дослідниця О. Пометун. Ці проблеми стосуються як загальних питань упровадження компетентнісного підходу, який є важливим напрямом модернізації освіти, так і конкретного значення формування самоосвітньої компетентності для освітньої галузі та їх ієрархії [8].

На думку Л. Себало, компетентнісний підхід у підготовці майбутнього вчителя початкових класів забезпечує орієнтацію всього навчального процесу на такі основні цілі освіти, як: формування й розвиток здібностей до навчання впродовж усього життя, до самовизначення і самоактуалізації особистості, до її активної професійної адаптації та соціалізації; безперервного розвитку індивідуальності тощо [11, с. 34].

Зокрема, Р. Перкатий наголошував, що самоосвітня компетентність фахівця є

невід'ємною частиною професійної діяльності й одночасно показником успішності професійно-особистісного розвитку [7].

Розглядаючи мотивацію як компонент самоосвіти, І. Мося [5] виокремлює дві категорії умінь: *міжпредметні* (спільні для різних навчальних дисциплін) та *предметні* (у межах певного навчального курсу). На думку авторки, всі описані обставини можна певним чином диференціювати за способом впливу, виділивши такі групи умов: *організаційні умови*, що впливають на формування здібностей до самоосвітньої діяльності через організацію досліджуваного процесу (правильна організація самоосвіти й самовиховання; створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності); *мотиваційні умови*, що стосуються мотивації самоосвітньої діяльності та полягають у цілеспрямованому розвитку в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні; *змістовні умови*, що містять інструментально-технологічні умови, які полягають у системно-послідовному формуванні «умінь навчатися».

Можна зробити висновок, що розвиток мотивів як психологічного фактору та компонента самоосвітньої діяльності визначають внутрішні та зовнішні особливості майбутніх фахівців.

Отже, на основі аналізу психолого-педагогічної літератури до визначення поняття «самоосвітня компетентність» у контексті нашого дослідження цей термін тлумачиться як професійна якість, інтегральна характеристика майбутнього фахівця, здатного самостійно організовувати пізнавально-практичну діяльність, спрямовану на підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Ми з'ясували, що формування самоосвітньої компетентності набуває першочергового значення, так як викликано необхідністю різнобічного осмислення та вивчення принципово нових вимог до професійної діяльності майбутніх педагогів. Успішність самореалізації вчителя початкової школи у професійній діяльності визначається насамперед його здатністю до самовизначення, самоконтролю, саморозвитку і професійного самовдосконалення та передбачає наявність системи психолого-педагогічних умов з формування самоосвітньої компетентності відповідно до закономірностей особистісно орієнтованого навчання.

Отже, на підставі аналізу психолого-педагогічної літератури визначаємо самоосвітню компетентність майбутніх учителів початкової школи як різноаспектну проблему, яку ми розглядаємо з позиції концепції особистісно орієнтованої технології, і, яка набуває особливого значення в контексті усвідомлення принципово нових вимог до фахової підготовки вчителя нової генерації. Необхідною умовою формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи є створення відповідного освітнього середовища в ЗВПО, яке сприяло б виробленню індивідуальної траєкторії навчання та впровадженню її у власний спосіб життя, набуттю практичного досвіду самостійної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує розв'язання всього спектру особливостей формування самоосвітньої компетентності майбутніх учителів початкової школи. Перспективи подальших наукових досліджень убачаємо в розв'язанні проблеми формування мотивації до самоосвітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи, психолого-педагогічних основ формування самоосвітньої компетентності молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурлука О. В. Самоосвіта особистості як соціокультурне явище: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 17.00.01. Х., 2005. 16 с.
2. Бухлова Н. В. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. Київ: Вид. Л. Галіцина, 2006. 128 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Вид. Либідь, 1997. 376 с.
4. Ключарев Г. А., Пахомова Е. И., Кофанова Е. Н. Самообразование взрослых. *Общественные науки и современность*. 2003. № 4. С. 37–46.
5. Мося І. Педагогічні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28(1). С. 204–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdp_2013_28_1_41
6. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
7. Перкатий Р. Сутність, зміст та структура самоосвітньої компетентності майбутніх офіцерів національної поліції. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 4. С. 183–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadprn_2016_4_19
8. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / за ред. О. В. Овчарук*. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
9. Родигіна І. Діяльнісний підхід до формування базових компетентностей учнів. *Біологія і хімія в школі*. 2004. № 1. С. 34–36.
10. Селевко Г. Компетентности и их классификация. *Народное образование*. 2004. № 4. С. 138–143.
11. Себало Л. І. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до самоосвітньої діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2016. 265 с.

REFERENCES

1. Burluka, O. V. (2005). Samoosvita osobystosti yak sotsiokulturne yavyshe. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kh. [in Ukrainian].
2. Bukhlova, N. V. (2006). Navchajemo vchytysia: diahnostryka i formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti uchniv. Kyiv: Vyd. L. Halitsyna [in Ukrainian].
3. Honcharenko, S. (1997). Ukrainskyi pedahohichni slovnyk. Kyiv: Vyd. Lybid [in Ukrainian].
4. Kljucharev, G. A., Pahomova, E. I., Kofanova, E. N. (2003). Samoobrazovanie vzroslyh. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 4, 37–46 [in Russian].
5. Mosia, I. (2013). Pedahohichni umovy formuvannia samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichni universytet imeni H. S. Skovorody»*. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia, Issue 28(1), 204–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdp_2013_28_1_41 [in Ukrainian].
6. Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti. <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian].
7. Perkatyi, R. (2016). Sutnist, zmist ta struktura samoosvitnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv natsionalnoi politsii. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pedahohichni nauky*, 4, 183–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2016_4_19 [in Ukrainian].
8. Pometun, O. (2004). Dyskusiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhdou v ukrainskii osviti. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovi dosvid ta ukrainski perspektivy: Biblioteka z osvitoi polityky*. O. V. Ovcharuk (Ed.). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
9. Rodyhina, I. (2004). Diialnisnyi pidkhid do formuvannia bazovykh kompetentnosti uchniv. *Biolohiia i khimiia v shkoli*, 1, 34–36 [in Ukrainian].
10. Selevko, G. (2004). Kompetentnosti i ih klassifikacija. *Narodnoe obrazovanie*, 4, 138–143 [in Russian].
11. Sebalo, L. I. (2016). Pidhotovka maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do samoosvitnoi diialnosti. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].